

Kozári József – Vizi Sándor

A NOMÁD ÍJÁSZ ÉS A PÁNCÉLOS LOVAS (STRATÉGIA ÉS TAKTIKA A KÖZÉPKORBAN)

Mivel a fegyveres harc minden történelmi korban kiemelt szerepet kapott az emberek és az államok közötti kapcsolatokban, ezért nyugodtan állíthatjuk, hogy az emberiség történelme a hadviselés története is. Bár az ember gyorsan rájött, hogy csoportokba, közösségekbe egyesülve könnyebben elérheti céljait, a harc korai formái mégsem tekinthetők igazi háborúnak. A fegyveres harc módszerei és eszközei ugyanis nem tértek el jelentősen a vadászattól, és a hadsereg sem vált még intézménnyé, vagyis nem különült el a társadalom többi részétől. Az első fegyveres összecsapások emberek, vagy embercsoportok között zajlottak politikai szervezetek híján politikai célok nélkül, pusztán más egyének vagy csoportok tulajdonának elsajátítása, élelem, vagy egyéb készletek megszerzése, de legfőképpen egy jobb élőhely elfoglalása okán.

A későbbiek során, az emberi közösségek differenciálódása következtében létrejövő, egyre bonyolultabb társadalm szerkezet által törvényszerűen életre hívott államszervezet érdekérvényesítő funkciói között mindvégig megtalálható volt a fegyveres erőszak, melynek rövid időn belül kialakult szakosított szervezete, a háborúk megvívására szolgáló hadsereg.

A mások javainak megszerzésére, vagy a meglévő megvédésére irányuló törekvések, azaz a háborús igények jelentős fejlődést eredményeztek a fegyveres küzdelem megvívására szakosodott szervezet, a hadsereg szervezetében, valamint az alkalmazott harceljárásokban, és a harc eszközeiben. Kialakultak a csapat egységek, a fegyvernemek, s állandóan javult, fejlődött a fegyverzet és a felszerelés. A fejlődés során különböző hadrendszerek alakultak ki, amelyeket az adott társadalom életkörülményei, fejlettsége, szokásai és civilizációs színvonala alakítottak. Fentiek következtében vizsgálatunk tárgya, a letelepedett társadalmak és a pusztai nomád népek hadviselése lényegesen eltért egymástól.

A kétféle hadsereg hatékonyságának megítélésében nagyon eltérőek a vélemények. Jó néhányan a fejlettebb társadalom által előállított, minőségileg lényegesen jobb fegyverzetet tartják döntőnek. Veszprémy László egyenesen arról ír a magyar államalapítás kapcsán, hogy „*A talpig vagy jórészt páncélingbe öltözött lovas nemcsak a másságot, hanem a fejlettebb és katonai fölényt biztosító hadszervezetet szimbolizál[va], a legyőzhetetlenség mítoszát teremtette meg.*”¹

¹ Veszprémy László: Korai hadtörténetünk. In: Nagy Képes Millennium Hadtörténet. Szerkesztő: Rácz Árpád. Rubicon–Aquila Könyvek, Bp., 2000. 23.

A nyugati nehézlovasság fölénye a keleti könnyűlovasság fölött, azonban soha nem volt egyértelmű. Kérdés, hogy amennyiben a vélelmezett jobb fegyver mindig döntő lett volna, akkor mivel magyarázható a pusztai népek oly gyakran előforduló katonai sikersorozata a civilizációk fölött? Véleményünk szerint a felszerelésnek jó alkalmazkodó képességgel, valamint rugalmas stratégiával és taktikával kell párosulnia. Ebben bizony a társadalmilag fejlettebb népek, köztük Európa nyugati államainak katonái nem mindig vették fel a versenyt a Kelet harcosaival.

1. A nomád hadseregek hadviselésének jellemző vonásai

Mikor a nomád hadviselés szóba kerül, sokaknak a hunok hadjáratai, esetleg őseink „kalandozásai”, vagy a tatárjárás jut eszébe. Valójában a háborúnak e típusa jóval korábban, már az ókorban is létezett, és valós fenyegetést jelentett minden a szomszédságukba került letelepedett társadalomra.

A Kr. u. Európában megjelenő lovas nomád népek (hunok, avarok, magyarok) katonai rendszere, harcmódora az ókori lótenyésztő népek hadviselésében gyökerezik. A nomád népek katonai szervezeteinek hatékonyságát vizsgálva azt lehet állítani, hogy sok esetben messze felülmúlta a letelepedett társadalmakét. Harckészségüket magas szinten tartották a sztyeppei élet kemény megpróbáltatásai, és a letelepedett népek elleni zsákmányszerző rajtaütések. A saját nyájak és legelők védelme, vagy éppen újabbak szerzése állandó katonai készenlétet követelt meg. A természettel való szoros kapcsolatuk, szívóosságuk, szervezettségük és a harcban való jártasságuk valamint sajátos harcmódoruk félelmetes ellenfelekké tette őket.² A fegyverek technikai fejlettsége egészen a XVI. századig nem jutott el arra a fokra, hogy az önmagában átütő különbséget jelentsen a harcoló felek között. Mivel a nomádok fizikai fölényét nem feltétlenül ellensúlyozhatta a modernebb fegyverzet és harceljárás, a háborúk a civilizált és a barbár társadalmak között legalábbis kiegyenlítettek voltak azzal a megjegyzéssel, hogy gyakran az utóbbiak tettek szert elsőpró fölényre.

A törzsi társadalom hadszervezete nem napjaink tagolódását követte. Nem fegyvernemek szerint tagolódtott, mint napjainkban, hanem családi, nemzeti alapon épült fel. Hadseregeik figyelembe véve, hogy lényegében minden szabad férfi katona is volt, a kor fogalmai szerint igen nagy létszámúak lehettek. A szkíták, az avarok és a hunok, de őseink hadseregének is – lovas nomád népek lévén – alapfegyverneme a könnyűlovasság volt. A harcosok fegyverzete változó lehetett, de a leggyakoribbnak tekinthető a mellpáncél, a kard, az íj és a dárda.³ A közelharcfegyverek csoportjába tartozhattak még lándzsák és különféle bárdok.⁴ A vékony lemez (lamella) vagy bőrpáncél nem akadályozta a lovas mozgását és

² *Kristó Gyula*: A magyar állam megszületése. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995. 75.

³ *Pseudo Maurikiosz*: Sztratégikon. XI. Könyv, 3. fejezet. In: A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1974. 98.

⁴ *Kristó*, 74.

elegendő védelmet nyújtott a harcban. A Kr. u. V., illetve a VI. századtól a hajlított szablya és a kengyel megjelenése tökéletesítette a felszerelést.⁵

A közelharcfegyverek azonban másodlagos eszközöknek tekinthetőek, mivel a lovas-nomád hadviselés a ló és az íj maximális kihasználására épült. Az ilyen módon hadakozó harcos közelharcot ritkán és csak kényszerből vívott, viszont mesterien megállta helyét a távolról végrehajtott nyilazásban. A lovaglásnak és a nyilazásnak minden lovas nomád nép nagy figyelmet szentelt. Elsajátítását egészen kicsi korban kezdték. Több forrásból is értesülhetünk például, hogy: „*Az ujugur férfiak élnek-halnak a nyilazásért...*”⁶

Az íj maga nem új találmány, az egyszerű íjat már a pattintott kőkorszak végén is ismerték, azonban ez az íj harcra még csak korlátozottan volt alkalmas.⁷ Az átütőerő fokozásához és a lóhátról történő alkalmazásához fejlődésre volt szükség.

Nem tudni mikor jelentek meg a reflexíjak különböző típusai, de mint a távolból vívott harc legfontosabb eszközei, már az ókori Mezopotámia harci kocsit használó népeinek a hadakozásában is fontos szerepet játszottak. A valószínűleg ázsiai eredetű reflexíj az egyiptomi XVIII. dinasztia fáraóinak sírjában is előfordult a Kr. e. XIV. században, de használták a hikszoszok, a hettiták és az asszírok is. A lovas nomád szkíták már a Kr. e. VI-III. században bizonyíthatóan rendelkeztek valódi reflexíjjal, és a Kr. e. I. évezred második felében kínai források is megemlékeznek a hunok íjásztudományáról.⁸

A reflexíj típusai az egyszerű és az összetett reflexíj.⁹ A lovas nomád népek legfontosabb harceszközének az utóbbi, az összetett reflexíj tekinthető. Az összetett reflexíjat több rétegből állították össze, karjait csontlemezekkel merevítették, felajzatlan állapotban ellentétes irányba görbült. Cs. Sebestyén Károly szerint: „*Az összetett reflexíjnak csak a kisebb része a fából való mag, mert a belső a /húr felé eső/ oldalát erős szaruréteg borítja, kívül pedig inkább van többszörös rétegben ráfeszítve. Az így elkészült íj elsőrendű fegyver, amely az egyszerű íjhoz úgy viszonylik, mint a kovás puska a modern ismétlő puskához*”¹⁰. A 30–40 dekagramm tömegű nyilvesszőt reflexíjból 2–300 méter távolságra lehetett kilőni, és 50-100 méter távolságból erősen kilőve 25–30 milliméter mélyen fűrődött bele a fába.¹¹

A rövid íjkarok lehetővé tették a lóhátról történő használatot, ami előfeltétele volt a gyorsan mozgó lovas hadseregek nyilazására épülő taktikájának, melyet minden lovas nomád had kedvelt. A közelharcot kerülő, a ló mozgékonyágát és

⁵ Uo. 74.

⁶ *Wang-je-tő* kínai krónikás a turfáni ujugurokról. In: Kristó, 72.

⁷ Szöllősy Gábor: A kéziíj. Rubicon, 1997/7. 11.

⁸ Bakay Kornél: A lovasíjásztól a sarkantyús lovagig. In: Szombathy Viktor: Régészeti barangolások Magyarországon. Panoráma Kiadó, Bp., 1978. 260.

⁹ Bakay, 259.

¹⁰ Uo. 259.

¹¹ Uo. 263.

az új hatékonyságát kihasználó nomád lovas hadak a kor emberei számára megmagyarázhatatlan harci sikereket arattak ellenfeleik fölött.

A másik fontos újítás a ló katonai felhasználása volt. A ló az ember sebességét és menetteljesítményét megnégyszerezte, ami a gyalogos katona számára hihetetlen teljesítményekre tette képessé barbár támadóikat. (A gyorsaság fokozására szolgáló harci szekér nehézsége, nagy helyigénye, nagy létszámú „legénysége” miatt zsákutca volt a hadviselésben.) A ló katonai felhasználásában az igazi áttörést a lovasság megjelenése és kifejlődése hozta meg. A nomád hadviselésben az átütőerőt a lovagló, nagy mennyiségű lovat alkalmazó lovas-íjász hadseregek jelentették. A masszív pusztai ló naponta megtehetett 100 kilométert, és az ilyen lóval harcoló hadsereg a hadműveleteket szokatlanul nagy távolságokra tudta kiterjeszteni. A hadjáratokra nagy mennyiségű lovat vittek magukkal, s ezzel több célt kívántak elérni:

1. A nagy tömeg azt az illúziót keltette ellenségeikben, hogy a tényleges létszámuknál jóval többen vannak.
2. Jelentősen növelhették a hadsereg mozgásának a sebességét.
3. Végül: a lovak táplálkozás céljára is szolgáltak.

A lovat használó hadseregek a korban addig ismeretlen távlatokat nyitottak a stratégiában és a taktikában. Az addigi birodalmak „törpe országocskákká” zsugorodtak és a lovas hadak hihetetlen gyorsasága megbénította hadseregeiket. A naponta gyorsan változó stratégiai helyzet, az ismeretlen taktika, a nyílzápor és tömeges lovasroham megbénította még az ókorban legyőzhetetlennek számító és addig kiválóan helytálló római védelmi rendszert is.

A gyorsan mozgó és energikusan támadó erők hadászati méreteken hajthattak végre bekerítéseket, gyorsan kijuthattak az ellenség hátába, és lehetővé tették a kíméletlen, megsemmisítő üldözést. Kortárs krónikások szerint: „...*nem elégszenek meg, mint a perzsák és a rómaiak és más népek a mértéktartó üldözéssel és a javak elrablásával, hanem minden eszközt igénybe véve a teljes megsemmisítésig hajszolják az ellenséget.*”¹²

A nomád hadseregek a rájuk akasztott „barbár” jelző ellenére nagyon szervezettek és begyakorlottak voltak. Jó irányítás és fegyelem, stratégiai előrelátás nélkül képtelenség lett volna megvalósítani a nagy távolságba végrehajtott hadjárataikat, míg az együttműködésen alapuló taktika megvalósításához szerveztség és fegyelem kellett a csatatéren.

A nomád hadseregek a létükből adódó edzettségen, fegyelmen, a fegyveres harcban való jártasságon túl gyakran a stratégiai tervezés tekintetében is fölényben voltak.¹³ A barbárnak nevezett hadvezérek hadászati elgondolásai – a földrajzi környezet tudatos kihasználása, azok következetes ötvözése hadseregük lehetőségeivel – a kor „civilizált” hadvezéreit is megdöbbenítették. A jól szervezett, keményen fegyelmezett törzsi hadseregek tömeges rohamai birodalmakat döntöttek meg, vagy építettek fel. Kürosz perzsa király hadjáratainak sikersoro-

¹² *Pszeudo Maurikiosz, 99.*

¹³ A „vad hunok”. Bóna István a hunokról és Attiláról. Hadházy Gábor interjúja. *História*, 1995/7. 6.

zatát éppen a masszagéta barbár törzsek ellenállása akasztotta meg, és maga a király a szkíták elleni hadjáratában esett el.

A nomád taktika kedvelt hadicselei közé tartozott a színlelt visszavonulás és az üldöző ellenség lesre csalása. Kortársak tudósítása szerint: „*Tartanak egy harci egységet a csatarenden kívül, attól nagyobb távolságra, melyet vagy lesből vetnek be támadásra azok ellen, akik nem kellő körültekintéssel bocsátkoznak harcba velük, vagy a szorongatott seregrészek támogatására tartanak fenn.*”¹⁴

Képesek voltak hadászati méretű portyázások végrehajtására és rutinnak számított a hadászati célú visszavonulás is. A kietlen térségekben több száz kilométert is hátráltak, miközben megsemmisítették az ellenség előtt a kutakat és a vízlelőhelyeket. Az ilyen visszavonulások elhitették az ellenséggel, hogy a nomádok fejvesztetten menekülnek előlük és csak idő kérdése a végső győzelem kivívása. Ezzel szemben a nomád hadsereg tartalékaira hátrálva egyre erősebb lett, míg az ismeretlen terepen előrenyomuló és gyakran nélkülöző ellenség folyamatosan gyengült, s végül szétfelbomlott. A végső összecsapás az e harcmodort nem ismerő katonák számára, szinte mindig katasztrófába torkollott. Gyakran a környezet nyújtotta természeti, földrajzi és időjárási adottságokat használták ki ellenségeik legyőzésére. A száraz pusztaságban könnyelműen előrenyomuló ellenséges hadseregek végzetesen elszakadtak ellátó bázisaiktól és megsemmisülésben végződő visszavonulásra kényszerültek.

A későbbiek során, az V-XII. századra a nomád hadszervezet, fegyverzet és taktika is sokat fejlődött. A nomád könnyűlovasság fő fegyverzetét a hajlított szablya, az íj, a nyíl és a pányva alkotta, míg védőfegyverül a bőrpáncélt, könnyű pajszt és a sisakot használták.¹⁵ Gyakori volt még a fokos és a kopja használata is, de a legfontosabb és legnagyobb becsben tartott kézi vágófegyver a szablya volt. A szablya tipikus könnyűlovas közelharcfegyver, amelynek 80 centiméter hosszú, körülbelül 50 dekagramm tömegű, hajlított egyélű pengéjét a hegyétől visszaköszörülték. Az így kialakított „*fokél*” valódi funkciójáról nincs egyetértés a témával foglalkozó kutatók között.

A nomád népek harcmódjára jellemző, hogy ellenfelük harcrendjét sűrű nyílzáporral igyekeztek megbontani és csak az ellenség megingása után következett a kézitusája. Hadviselésük fontos eleme volt a megtámadott területek lakosságának megfélemlítése, amit fosztogatással, a települések felgyújtásával, valamint az emberek nagy tömegeinek fogságba hurcolásával és legyilkolásával értek el.

Mégsem gondoljuk, hogy a nomádok – közöttük a gyakran említett hunok – hadviselési módszerei kegyetlenebbek lettek volna más népek, így a civilizált népek hadviselési szokásainál. A letelepedett társadalmak háborúiban, többek között a keresztes háborúkban és a keresztes hadseregek napi gyakorlatában is gyakran előfordultak szükségtelen mészárlások.¹⁶ A különbség, már ha beszélhe-

¹⁴ *Pseudo Maurikiosz*, 99.

¹⁵ *Bakay*, 269.

¹⁶ A keresztesek Antiochia elfoglalásakor (1098. június 2.) körülbelül 10 000 ember mészároltak le. Jeruzsálem bevétele (1099. július 14.) után ennél is nagyobb, napokig tartó mészárlás követ-

tünk ilyenről, inkább a céltudatosságban keresendő. Míg más népek esetében a kegyetlenség a vad bosszú eszköze esetleg az erre való hajlam megnyilvánulása, addig a nomádok esetében megfigyelhető a tudatos és tömeges félelemkeltés szándéka. A kiszámított kegyetlenség azt a célt szolgálta, hogy a megtámadott területek lakossága tömegesen meneküljön, és a vérengzés híre nagy területen elterjedjen. A támadók félelmetes híre okozta pánik és rettegés az ellenfelet gyakran még a tényleges összecsapás előtt a harc feladására kényszerítette. Ez a magatartás figyelhető meg a hettita, az asszír és a perzsa hadseregek háborúiban, de hasonlóan cselekedett Dzsingisz kán, vagy unokája Batu kán is.

A nomád népek esetében elméletileg megalapozott hadviselési rendszerről, minden hatékonysága ellenére sem beszélhetünk. Ez a fajta hadművészet úgy jellemezhető, hogy az életformához kötődően, a nomád élet minden területén megjelenő sajátos szokás és gondolkodásmód háborúra történő alkalmazása, amely vitathatatlan racionalitása ellenére sem tudományosan megalapozott rendszer. Sokkal inkább a tapasztalatokon, hagyományokon alapuló "szokásokról", a háborúban tanúsított megszokott viselkedésmódokról van szó. E népek háborúiban alkalmazott harceljárásait a tapasztalat szülte, ezért összhangban voltak a rendelkezésre álló fegyverzet és a felszerelés nyújtotta lehetőségekkel.

Szokatlan harcmódjuk csaknem lehetetlenné tette a győzelmet, az azt nem ismerő hadsereg számára. Tudunk arról, hogy I. Dareiosz perzsa hadserege elől a szkíták napokon keresztül vonultak vissza kietlen pusztáikba, kiéheztetve, szomjaztatva a támadókat. A perzsa uralkodó csak az utolsó pillanatban vette észre a csapdát és rendelte el végzetes stratégiai helyzetéből a visszavonulást.

Az elméleti kidolgozottság hiánya ellenére nagyon sok nomád hadvezér alkalmazott néhány olyan hadművészeti alapelvet, mint a hadászati bekerítés, vagy az erőösszpontosítás. Mindez nem véletlen, hiszen az ellenfélnél sokkal gyorsabban mozgó, rugalmasan tevékenykedő könnyűlovasság teljes stratégiai és taktikai szabadságot élvezett. Kezében tartotta a kezdeményezést mindaddig, amíg nem kényszerült elhamarkodott közelharcra nehezebb fegyverzetű csapatokkal szemben.

A nomád létből fakadó harci képességek, a fáradalmak és a nélkülözés tűrése, a szervezettség, és fegyelem magas fokú taktikai–stratégiai intelligenciával párosult, amit bizonyítanak a hunok galliai és itáliai hadjáratai.¹⁷ E hadviselés rendkívüli hatékonyságát éppen természeti eredetével lehet magyarázni, mert mentes azoktól a mesterkélt szertartásoktól, amelyek például sokkal később a lovagi hadviselést jellemezték.

kezett, amelyben megölték a nem keresztény lakosság nagy részét, nem kegyelmezve a gyerekeknek és a nőknek sem: *Mika Sándor: A hűbériség és a kereszties hadjáratok kora*. In: Nagy Képes Világtörténet. Franklin Társulat Irodalmi Intézet és Könyvnyomda–Révay Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Babits Kiadó, Bp., 1999. 276–278.

¹⁷ A „vad hunok”, 6.

2. Európa nehézlovassága

A nehézlovasság megteremtését a Kaszpi-tenger vidékéről Iránba érkezett nomád népnek, a parthusoknak tulajdonítják. Miután Kr. e. 128-ig sikerült megszilárdítani pozícióikat az elfoglalt területeken, sok évszázadon át fennmaradó változást hoztak a hadviselésben. A legjobb lovaik egy részét nem szabadon legeltették, hanem istállóban, tartották és takarmányozták. Az újfajta lótarítás eredménye egy nagyobb testű, erősebb lófajta lett, amely elbírt a páncélt és a páncélba öltözött lovast, aminek eredményeként létrejött a lovasság új fegyverneme a nehézlovasság (kataphraktosz).¹⁸ Az új lovasság pikkelyszerűen kirakott vaslemezből készített vértet viselt és lándzsával harcolt, s hasonló módon védett lovaikon végrehajtott lovasrohammal zúzta szét ellensége harcrendjét. A nehézlovasság rohamát nehéz volt elhárítani, ezért a rájuk alapozott, de a könnyű íjászlovassággal kombinált taktika gyakorlatilag legyőzhetetlennek bizonyult. A kétféle harcászati ötvözése Kr. e. 53-ban, az ókori világban nagy visszhangot kiváltó katonai sikerhez vezetett. Ebben az évben a parthus hadsereg 1000 páncélos-lándzsás és 9000 íjász lovasa, Carrhae mellett, gyakorlatilag megsemmisítette Marcus Licinius Crassus 28 000 legionárusból, 4000 fő segédszerepéből, valamint 4000 lovasból álló seregét.¹⁹ Sokak szerint a parthus nehézlovasság tekinthető a középkori keresztény lovagok elődjének.

A nehéz páncélos lovasságra alapuló hadszervezet Nyugat-európában a frankok nevéhez fűződik. A frank hadművészet a germán hadviselési szokásokon alapult, mondhatni annak továbbfejlesztése volt.²⁰ A hadrendszer alapja kezdetben a gyalogság, amelynek védőfegyverzete a pajzs, a sisak és a páncéling. A lovasság, amely egyértelműen nehézlovasság, domináns szerepét csak később szerezte meg és fegyverzete a gyalogságéhoz hasonlított.²¹

A nehézpáncélos lovasságra alapozott hadszervezet, amely a frank haderő magját és fő ütőerejét képezte Martell Károly (714–741) idején kezdett kiépülni és Nagy Károly (768–814) hadseregében vált meghatározóvá.²² „Dadogó” Notker St. Gallen-i szerzetes tudósítása arra utal, hogy a 8. században, Európában végbement egy jelentős haditechnikai és hadügyi változás. A frank uralkodók seregében fokozatosan egyre jelentősebb szerephez jutott a teljes fegyverzettel rendelkező lovas vazallus, a páncélban harcoló lovas katona. Ezek a könnyűfegyverzetű, vagy kezdetleges fegyverekkel ellátott csapatokkal mind nehezebben megtámadható páncélos lovasok tekinthetők az első európai keresztény

¹⁸ T. A. Heathcohe: Napkeleti háborúk. In: A háborúk világtörténete. Corvina Kiadó, Bp., 1992. 58.

¹⁹ Uo. 58.

²⁰ Winkler Gusztáv: A hadviselés művészete a kezdetektől az államalapításig. Tinta Könyvkiadó, Bp., 1999. 160.

²¹ Uo. 160.

²² Matthew Bennett: Vasemberek. In: A háborúk világtörténete. Corvina Kiadó, Bp., 1992. 30.

lovagoknak.²³ Tömör zárt alakzatban harcoltak és fő harcmódjuk a kézitusa volt. Már a hadjárat kezdetén igyekeztek megszerezni a kezdeményezést és az ellen-séget, számára kedvezőtlen körülmények között, harcra kényszeríteni. A had-mozdulatokat ekkor még fegyelmezetten és alakzatban hajtották végre. Ez a korszak még a király akaratának feltétlenül engedelmeskedő katonák kora.

A páncélos lovas – mint korábban említettük – nem európai „találmány”, de Európában vált a hadviselést évszázadokra egyedül meghatározó erővé. Alakját a kortárs a következőképpen tárja elénk: „...*És ekkor feltűnt maga a vasérből való Károly, fején vassisakkal, karján vaspántokkal, vaspáncélban, amely befedte vasérből való mellét és széles vállát, baljában magasra emelt vaslándzsa, mert jobbját mindig győzhetetlen kardján nyugtatta, vaspikkelyek oltalmazták combja külső oldalát, amely másoknál, hogy könnyebben szállhassanak lóra, páncél nélkül maradt. Szóljak-e még vas lábvértjeiről, amelyek az egész seregben vasból készültek? Pajzsán a vason kívül semmi más nem volt látható...*”²⁴

A lovas legfontosabb támadó fegyvere a lándzsa és kard volt, míg a vágó és ütő fegyverek csoportjába sorolható a bárd és a szekerce, a fokos és a buzogány. A védőfegyverzet részét képezte a nagyméretű lándzsa megtámasztására alkalmas ovális vagy téglalap alakú pajzs, a sisak és a páncélzat. A páncélzat az évszázadok során alapos fejlődésen ment keresztül. Kezdetben páncéling és sisak alkotta, de fokozatosan bonyolult, kifinomult védőeszközzé fejlődött.

Mint az alkalmazott fegyverzet fajtáiból is látható, a lovagi hadviselés fő eleme a közelharc volt, amelyben a jól védett nehézfegyverzetű harcosok főlényre, a könnyűfegyverzetűekkel szemben egyértelmű. Páncéljuk szinte áttörhetetlen, és nehéz kardjuk vágását egyetlen szablya sem háríthatja. „*A lovagkor egyetlen tisztességes küzdelmet ismert: a lándzsával, karddal, buzogánnyal vívott test test elleni közelharcot.*”²⁵ A lovagi harcászatban, az egyes harcos személyes tulajdonságai voltak döntőek, a katona bal kezével tartotta a pajzsot, jobbal emelte döfésre a lándzsát és lábát a kengyelbe megtámasztva, fokozatosan gyorsuló vágtában támadott és nagy erővel döfött. A lovagok összecsapása után az ütközet szinte kizárólag egyéni párbajok sorozatával dőlt el. A lovagi típusú hadseregnek nem volt külön hadszervezete és taktikája, pusztán a nehézlovasság csatadöntő első rohamára épült. Nagyon fontos volt egy kiemelkedő tapasztalt, mindenki által elismert vezér jelenléte. Bár léteztek harcalakzati formák, de az összecsapás után minden harcos önállóan harcolt tovább. A csataterекről eltűntek a nagyszabású manőverek és a csaták előre kitalált alakzatba való felfejlő-

²³ Nagy Károly Fulrad apáthoz írt leveléből valószínűsíthető, hogy a könnyűfegyverzetű csapatok is szerepet kaptak a seregében, mivel ebben tipikus könnyűlovas fegyverzetű katonának kiállítását írja elő az apátnak: „*Katonailag jól légy ellátva; vagyis fegyverekkel és más hadi eszközökkel és szerszámokkal és ruhával. Minden egyes lovasnak pajzsral, lándzsával, karddal, törrel, ijjal és nyilakkal kell rendelkeznie...*”

Nagy Károly császár levele Fulrad apáthoz (804–811). In: A hadművészet középkori és újkori klasszikusai, 115.

²⁴ Siegfried Epperlein: Nagy Károly. Gondolat Kiadó, Debrecen, 1982. 25.

²⁵ Töll István: A számszeríj. Rubicon, 1997/7. 7.

désre, esetleg zárt tömegben való előremozgásra, de főleg a szembenálló lovagok párharcára korlátozódtak. Az ilyen típusú hadsereg harcászata egyszerű volt és eredménynek számított, ha a lovagok zárt rendben, többnyire ék alakban (disznófőben) sorakoztak fel.

A katonáskodás a páncélos vitéz számára hatalmas anyagi terhet jelentett, mert a teljes fegyverzet költsége egy 300 holdas földbirtok jövedelmét emésztette föl.²⁶ Mivel csak a gazdagabb nemesi rétegek engedhették meg maguknak a költségeket, a törzsi társadalmakra jellemző minden férfi katona elvet fokozatosan a minőségi harcos szemlélete váltotta fel. Kialakult egy szűk társadalmi réteg, amely fő foglalatossága és egyben kiváltsága a fegyveres harc volt.

A földrajzi terület csekély eltartó képessége és főleg a fegyverzet magas beszerzési költsége a kezdetektől fogva korlátozta a hadba szólítható katonák számát, ezért a középkori államok nem voltak képesek nagy létszámú hadseregeket kiállítani.²⁷ 1189-ben a birodalmi csapatokat vezető I. Frigyes császár hadai 12-15 000 főt tehettek ki legfeljebb 3000 lovaggal, míg ugyanebben az időben Oroszlánszívű Richárd serege 15 000 katonát, számlált, amiből csak 1200 fő lehetett lovag. Ugyanebben a hadjáratban Fülöp Ágost francia király csak 650 lovagot és 1300 könnyűfegyverzetűt tudott kiállítani, míg 1247-ben IX. Lajos 15 000 főnyi seregében, csak 2500 lovaggal indult útnak.²⁸

A lovag, aki egész gyermekkorától a fegyverforgatásra készült, az erőszak bűvöletében élt, amit a lovagi költészet egyik jeles képviselőjének, a francia lovagköltő Bertrand de Born A háború dicsérete című verse is jól szemléltet.²⁹

„...s nagy én örvendezésem,
ha szép sorokba gyűlve már
ló és lovag próbára vár.
...férfi hírért egy az ár:
ütést ha ad ütést ha áll.”

(Illyés Gyula fordítása)

Az előreszegezett lándzsával rohamozó lovag egyesítette az ember és a ló lendületét. A nyugati nehézlovasság rohama képes volt a csaták eldöntésére. Mindenén áthatolt és nagy félelmet váltott ki a Kelet harcosaiban. „Egy lovas frank akár Babilon falain is át tud hatolni” – írta Anna Komnéné bizánci her-

²⁶ Bennett, 30. .

²⁷ „A Karoling-korban egy sisak ára, 6 aranyolidus, egy páncélé 12, kardé és hüvelyé 7, lándzsáé és pajzsé 2, hadiméné 7, a kancáé 3 arany volt. Ezt a közel 40 aranyolidust nyugaton is csak az 50–200 háznéppel és nagyobb birtokkal rendelkező vazallusok tudták előteremteni.”: Györffy György: István király és műve. 2. kiadás, Gondolat kiadó, Bp., 1983. 314.

²⁸ Zombori István: Lovagok és lovagrendek. Kosmosz könyvek, Bp., 1988. 23.

²⁹ Zombori, 28.

cegnő.³⁰ A lovag magas egyéni katonai kiképzettsége ellenére sem érte el a szükséges katonai hatékonyságot. A probléma akkor kezdődött, amikor a harcéri állóképesség és a mozgás egységét a nehézlovasság túlhangsúlyozásával felbontották. A szervezett tömegroham elsöprő lehetett a könnyűfegyverzetű, de a közelharc szabályainak megfelelően harcoló ellenfelekkel szemben. A muszlim krónikások borzadállyal írtak a keresztes lovagok, „*sötét fellegeként száguldó vasfaláról.*”³¹ Alapos okuk volt elkerülni az ilyen típusú támadásokat, mivel 1177. november 27-én, Montgisard mellett 650 keresztes lovag és 3500 egyéb fegyveres „*szélsébesen, akár a farkasok, kutya módjára csaholva és mint a pusztító tűz*” támadva, tízszeres túlerőt söpört el.

Ez a fölény csak akkor érvényesülhetett, ha az ellenfél volt olyan óvatlan, hogy a roham elé álljon, vagy nem térhetett ki előle. A nehézlovasság rohamának nagy hátránya volt, hogy összhangot és fegyelmet igényelt a végrehajtóktól, valamint a lovak kifáradása miatt többnyire csak egyszer volt végrehajtható. Ha a roham nem sikerült, vagy rosszul időzítették, akkor a támogatás nyújtására képes könnyűfegyverzetű és íjász csapatok hiányában, a kimerült lovagi csapat könnyen megsemmisülhetett.

A nehézlovasság zárt harcrendjének a megbontása a könnyűlovasság legfőbb törekvése volt. Ha a nyílzápor, vagy hadicsel révén sikerült az alakzatot megbontani, akkor a csata az egyéni harcos és a tömegesen támadó könnyűlovasok harcává vált, amelyben a lovag többnyire az áldozat szerepét játszotta. A lovagi sereg leglényegesebb hátránya nomád ellenfelével szemben a gyenge mozgékonyosság. Az erős testű, de lassú futású lovak, nem versenyezhetek gyors és kitartó pusztai társaikkal. Márpedig mozgékony csapatok hiányában közelharcra kényszeríteni egy mozgékonyabb hadsereget csak igen szerencsés esetben lehet. Ezt maga Nagy Károly is megtapasztalta a 791-ben kezdődő avar hadjáratai során. Mivel az avarok kitértek a nyílt ütközetek elől, a frank nehézlovasságnak nem volt ki ellen rohamoznia, viszont a kiürített térségekben a frankok nem jutottak élelemhez és járvány tört ki a soraikban.³² Több kudarc után, végül 796-ban sikerült az ellenállást megtörnie, de az avar kagán csak 805-ben adta meg végleg magát. A győzelem európai szenzációnak számított, de legalább olyan mértékben volt köszönhető az avarok belső széthúzásának, mint Nagy Károly vezetői képességeinek.

A keresztes lovagok a Szentföldön csak addig érhetek el sikereket, amíg a szemben álló muzulmán országok megosztottak voltak. A mozgékony muzulmán seregek gyakorlatilag uralták a hadszínteret. Amennyiben nem vállaltak nyílt csatát és taktikájukat a mozgásra és a természeti környezet kihasználására építették, gyakorlatilag megfoghatatlanok voltak a keresztesek számára.

A XIII. században a Szentföldön harcoló keresztes seregeknek is a sztyeppei népek harcmodorát követő muzulmán hadakkal kellett szembenézniük. A jobb

³⁰ Bennett, 34.

³¹ Rázso Gyula: A lovagkor csatái. Tankönyvkiadó, Bp., 1987. 21.

³² Epperlein, 115.

alkalmazkodás érdekében javítani igyekeztek a taktikán és a harcservezetükön. A mozgékonyság hiánya szükségesség tette más fegyvernemek, gyalogság, íjászok és könnyűlovasság alkalmazását. Az ilyen típusú csapatok jól kiegészítették a lovagi sereget, hatékonyan támogatták és szükség esetén szilárd bázist alkottak a csatatéren. Már a korabeli tapasztalatok is azt mutatták, hogy az íj és a páncélos lovasság párosa legyőz minden hadsereget. E taktikában az íjász könnyűlovasság biztosítja a mozgékonyt és a távolról történő pusztítás képességét, míg a nehézpáncélos lovasság rohama megtör minden ellenállást a csatatéren. A könnyebb fegyverzetű segédcsoportok alkalmazása lehetővé tette bizonyos fokú mozgékonyt megtartását és a harc helyzetnek jobban megfelelő csatarend kialakítását.

Míg a Szentföldön győzött az ésszerűség, addig Európában kevés kivételtől eltekintve nem látszik törekvés a különböző rendeltetésű csapatok tevékenységének összehangolására. A gyalogság és a könnyű fegyverzetű csapatok leértékelődtek. A gyalogos katonát nemigen tartották katonának, amit bizonyít, hogy a miles, a katona szó eredeti jelentésében lovas vitézt jelentett.

A lovagi hadak mégsem kizárólag lovagokból álltak, és a hadra kelt seregeket a városi szegényekből és parasztokból kiállított könnyebb fegyverzetű csekély harcértékű lovas és gyalogos csapatokkal egészítették ki. A legkisebb kötelék a „lovag övéivel” (cum suis), azaz a lovagból és fegyverhordozóiból álló (legfeljebb 4–10 főből) csapat volt. Később 17–40 fő alkotott egy szakaszt, 200–400 fő egy bandériumot, és több bandérium egy csatasort.³³

A lovagkor háborúi többnyire egy-egy vár vagy tartomány megszerzéséért folytak. Az ellenfelek megelégedtek szerényebb sikerek kivívásával, magasabb szintű hadászati elgondolások nem voltak jellemzőek. A háború, legalábbis a lovagkor kezdeti szakaszában, sokkal inkább egy azonos kaszthoz tartozó emberek közötti halálos szertartás, mint a másik elpusztítására való törekvés volt. A felvonuló hadak nem törekedtek az összecsapásra, ezért a leggyakoribb háborús műveleteknek a fenyegető felvonulásokat és a várostromokat, illetve azok megvédését tartották. A konfliktusok gyakran elhúzódtak. Az angolok két 100 éves háborút is vívtak Franciaországban (1182–1285 és 1337–1453), a pápaság és a császárság háborúja 1070–1250 között zajlott, a keresztes hadjáratok közel kétszáz évig tartottak. A megvert ellenséget ritkán üldözték a teljes megsemmisítésig.

A hadseregek csatában nem képeztek tartalékot, mert a lovas nem tűrte, hogy ne ő rohanhasson elsőnek az ellenségre. Amennyiben valamelyik vezér mégis megpróbált valamiféle manővert, előfordult, hogy a nemesei otthagyták kijelölt helyüket és a saját belátásuk szerint cselekedtek. Így történt Nikápolynál 1396-ban, ahol a francia lovagok szította engedetlenség és vetélkedés következtében az európai hadsereg részenként lépett harcba és ezért súlyos vereséget szenvedett az egységes terv szerint harcoló török hadseregtől.

³³ Borosy András: Magyarország hadügye és háborúi a tatárjárásig (956–1240). In: Magyarország hadtörténete. I. Főszerkesztő: Liptai Ervin. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1985, 27.

Egy-egy nagy erejű tekintélyes vezérnek, mint például Oroszlánszívű Richárdnak sikerülhetett ideig óráig rendet tartania, de ez az általános tendencián alig változtatható. A vezérrel szemben nem az volt a követelmény, hogy jó taktikai érzéke legyen, sokkal inkább a fizikai erő, a személyes bátorság, valamint a közelharcban való jártasság számított. Természetesen ebben az időszakban is voltak magasabb stratégiai gondolkodásra kész hadvezérek, mint például Nagy Károly, Hódító Vilmos, III. Raimund tripoliszi gróf, Bertrand du Guesclin. Nagy Károly kitűnt hadjáratainak megszervezésében, azok gyors, céltudatos határozott végrehajtásában. Csapatái gyakran több irányból vonultak fel és támadták meg a kiválasztott célpontot. A megszerzett területeket támaszpontok kiépítésével igyekezett biztosítani. Az ütközetek helyett inkább a manővert részesítette előnyben, bár erre ellenfelei is inspiráltak, mivel nem szívesen szálltak nyíltan szembe az erős frank lovassággal, ezért gyakran kitértek a nyílt ütközet elől. Idővel a szembenálló felek tanultak egymástól, és sok mindenben megváltozott az európai hadrendszer is. Bebizonyosodott, hogy míg a nehézlovasság rohama a csatatéren nem nélkülözhető, úgy a gyorsan mozgó, hatékony, íjjal felszerelt könnyűlovasság a menet biztosításában, az utánpótlás védelmében és a felderítésben nélkülözhetetlen.

Fontos szerepet játszottak az európai katonai rendszer fejlődésében a szerzetes lovagrendek. Az egyik ilyen szerzetes lovagrend, a Templomos Lovagrend eredetileg a zarándokok védelmére alakult a 12. században. Idővel azonban a középkor legütőképesebb katonai szervezetévé fejlődött a Szentföldön. Szigorú szervezeti szabályzatuk nem tűrt meg előjogokat, mindent alárendelt a katonai fegyelemnek. A templomos lovagok minden körülmények között kitartottak, ezért nélkülük alig indult keresztes hadjárat, így Oroszlánszívű Richárd seregének is a gerincét képezték. Döntő szerepük volt a III. keresztes hadjáratban. Saját hajóhadat építettek és hadjárataikat a tengerről is támogatták. A templomos lovagrend szabályzata arról tanúskodik, hogy a lovagrendeket a középkor leghatékonyabb katonai szervezeteinek tekinthetjük, amelyek messze túlhaladták a korabeli világi Európára jellemző elveket és gyakorlatot. A haderejük magvát alkotó lovagok sokoldalúan kiképzettek és fegyelmezettek voltak, ezért sokkal inkább katonáknak, mint szabad nemeseknek tekinthetjük őket.

A harci követelményekhez való jobb alkalmazkodást a szervezett szerzetes lovagrendek kezdték megvalósítani. Legfontosabb erényük, hogy felismerték a sokoldalú hadseregszervezés szükségességét, s így a kemény harcfejelem bevezetése mellett nagyszámú könnyűlovas és gyalogos csapattal egészítették ki a páncélos lovagok nehézkes formációit. Náluk már megfigyelhető a bizánci tapasztalatok felhasználása, hiszen Bizánc már évszázadok óta alkalmazott hunokból, besenyőkből és bolgárokból, valamint más népekből kiállított könnyűlovas segédcsoportokat nehézlovasságának kiegészítésére.

Az európai történetírásban gyakran megjelenik olyan állítás, amely a nyugati hadseregek fölényét hirdeti a keleti könnyűlovassággal szemben. Ennek a verzióknak az a hibája, hogy a gyakorlatban pontosan a fordítottja történt. A jól szervezett, keményen fegyelmezett, kötelékben harcoló mongol, török, vagy az arab

és a magyar könnyűlovasság mozgékonyásával, valamint tervszerű harcával, szinte minden alkalommal győzelmet aratott európai ellenfelei fölött.

Az Európában a XIII. század végére valamelyest megszorodó hadtudományi munkák többnyire gyakorlati szabályzatok és törvények voltak. A háború ekkor még a tapasztalat, a hagyomány által meghatározott, gyakorlati tudást igényelt. Számunkra a VIII–XIII. századból nem annyira az elméleti munkák a legértékesebb források, mint inkább a gyakorlati szabályok, illetve a hadseregek megszervezését biztosító törvények, mint például a Karoling-kapitulárék, vagy Nagy Károly császár ilyen témájú levelei.

De természetesen korszakunkban is születtek olyan katonai gondolkodók, akik igyekeztek rendszert felfedezni a hadviselésben. Közöttük a legjelentősebbek Ramon Lull spanyol dominikánus szerzetes, vagy Henry de Lusignan ciprusi király. A korszak két legjelentősebb írott forrása a Templomos Rend szolgálati szabályzata és a kasztíliai „Las siete partidas”, ami a renddé szerveződő lovasság ideológiáját és életfelfogását tükrözi.

Összegzés:

A korai történelmi korszakoktól kezdve két nagy katonai kultúra ütközött egymással, a letelepedett társadalmak és a puszta lakói, a nomád társadalmak. A kétféle hadrendszer hatékonyságáról megoszlanak a vélemények. Míg Európa hadrendszere a korai szakasztól kezdve a nehézlovasság irányába fejlődött, addig kelet letelepedett társadalmaiban is a könnyű és esetleg a félnehéz lovasság dominált. Míg Európa a nehéz vértet és a nagy testű lovakat részesítette előnyben, addig Kelet katonái legfeljebb a könnyű páncélinget és a kistestű gyors paripákat alkalmazták. A kétféle felszerelés és fegyverzet eltérő harcmodort követelt meg. Nyugaton a közelharc, a nehézlovasság rohama lett a csatadöntő elem, keleten viszont az íjat, és a távolharcot alkalmazták. Míg nyugaton a szemtől szemben vívott, olykor szertartásos összecsapások döntöttek, addig Keleten a távolról íjjal vívott harc, valamint a háború közvetett eszközei a portyázás, az utánpótlás megszakítása, valamint az ellenség moráljának megtörése lett a fő eszköz. Mivel a nyílt csatatéren a keleti könnyűfegyverzetű harcos nem állta a nehézlovasság rohamát, ezért a nehézlovasság csatadöntő és bizonyára félelmetes látványnak számító rohama sokáig az európai hadviselés fölényének képzetét keltette az ezzel foglalkozó szakemberekben. Csakhogy amennyiben a hadviselés valós tényeit vizsgáljuk az igazság egészen más. A keresztes hadjáratok során az összefogott muzulmán seregek egyenrangú félként harcoltak nyugattal, nem is beszélve Batu kán jól szervezett félelmetes hatékonyságú seregeiről.

Az európai hadseregek vereségei a keleti könnyűlovasság ellenében nem tekinthetők véletlen balsikernek. Azok legfőbb oka a kétféle szemlélet és hadviselés különböző felfogásában keresendő. Európában a győzelem zálogát egyetlen eszközben, a nehézlovasság kellő időben történő kemény csapásában látták, és ehhez igazodott a hadsereg felépítése és taktikája is. Keleten ezzel szemben a kitérés a halogatás, a győzelem stratégiai előkészítése és a döntő pillanatban

történő lecsapás volt a fő elv. A könnyebb lovasság mozgékonyága lehetővé tette a kitérést a nehézlovasság elöl és a későbbi harcot nyílzáporral, halogatással, kiéheztetéssel, már a csata előkészítésének az időszakában győzeleméretté tehatték.

A pusztán lovagokból álló hadsereg elveszett gyorsan mozgó, megfoghatatlan keleti ellenfeleivel szemben. A halálos roham ugyanis csak akkor pusztító, ha van, aki elé álljon. Ennek hiányában a nagy áttörő erőt nem hasznosíthatták és a háború zavaró jellegű rajtaütések sorozatává alakult. Az ilyen háborúban a fő tevékenységi forma, az utánszállító szekerek elfogása, a vízelő helyek elvágása. A lassú, kevésbé mozgékony lovag nem volt képes, gyors manővereket végrehajtani, vagy azokat elhárítani. Az ellenfél nomád elemekre épülő stratégiája így gyakran a lovagi sereg pusztulásához vezetett (1187, hattini csata).

Lovag vagy lovas íjász? Úgy hisszük, ez örök vita, örök kérdés a két tábor hívei között. E tanulmányban a kétféle harcmodor eredetére, létrejöttének okaira és hatékonyságuk okaira szeretünk volna választ találni.

Felhasznált irodalom:

1. A „vad hunok”. Bóna István a hunokról és Attiláról. *Hadházy Gábor* interjúja. *História*, 1995/7.
2. *Bakay Kornél*: A lovas íjásztól a sarkantyús lovagig. In: *Régészeti Barangolások Magyarországon*. Panoráma Kiadó, Budapest, 1978.
3. *Kristó Gyula*: A magyar állam megszületése. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995.
4. *Matthew Bennett*: Vasemberek. In: *A háborúk világtörténete. (Katonai újítások, amelyek megváltoztatták a világtörténelem menetét.)* 3. fejezet, Corvina Kiadó, Budapest, 1992.
5. *Mika Sándor*: A hűbériség és a keresztes hadjáratok kora. In: *Nagy Képes Világtörténet, Franklin Társulat Irodalmi Intézet és Könyvnyomda–Révay Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Babits Kiadó, Budapest, 1999.* (hasonmás kiadás)
6. *Rázsó Gyula*: A lovagkor csatái. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987.
7. Borosy András: Magyarország hadügye és háborúi a tatárjárástól (956–1240). In: *Magyarország hadtörténete. I.* Főszerkesztő: Liptai Ervin. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985.
8. Strassbourg 1200. körüli városjogából. In: *Gunst Péter*: *Történelmi olvasókönyv II. Forrásszemelvények.* Budapest, 1962. 63–64.
9. Szimeon évkönyv. In: *Gunst Péter*: *Történelmi olvasókönyv II. Forrásszemelvények.* Budapest, 1962. 103.
10. *T. A. Heathcohe*: Napkeleti háborúk. In: *A háborúk világtörténete. (Katonai újítások, amelyek megváltoztatták a világtörténelem menetét.)* 5. fejezet. Corvina Kiadó, Budapest, 1992.
11. *Töll István*: A számszeríj. *Rubicon*, 1997/7.

12. Válogatás a magyar hadügy írásából. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986. / Zittai Péter: Die Königsaler Geschichts – Quellen, Matteo Villani: Croniche/ 48–54.
13. Válogatás a magyar hadügy írásából. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986. (Matteo Villani: Croniche) 54.
14. *Winkler Gusztáv*: A hadviselés művészete a kezdetektől az államalapításig. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 1999.
15. *Zombori István*: Lovagok és lovagrendek. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1988.